

УДК 070 : [050 : 001.89]

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ТЕОРІЇ ЖАНРІВ ПЕРІОДИЧНИХ ЗМІ

Оксана Голік

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Інститут журналістики,
вул. Мельникова, 36/1, 04119, Київ, Україна, e-mail: journ@univ.kiev.ua*

Окреслено традиційні та новітні підходи до теорії жанрів, критеріїв їх класифікування, виявлено спільні ознаки жанрології художньої літератури та журналістикознавства, які стають базисом для нових типологізацій.

Ключові слова: жанр, форма, класифікація, журналістика, критерій, нормативний аспект, комунікативний аспект.

Традиційна класифікація журналістських жанрів, якими оперують сучасні друковані ЗМІ, вважається стійкою системою, яка пройшла свій шлях становлення. Тому проблема теорії жанрів періодичних видань зараз не так гостро обговорюється у колі дослідників.

Проте нові реалії функціонування інформаційного простору, світового та українського, сучасні тенденції розвитку журналістської творчості вносять зміни до вже усталеної теорії журналістикознавства. Звісно, ці трансформації стосуються й питання жанрів преси, адже дифузія форм журналістських текстів, їх взаємоперехід, взаємозбагачення взагалі ставлять під сумнів принципи їх типологізації. Загальною для національних та регіональних газет і журналів стала поява нових, інколи нежурналістських жанрів за своєю суттю на шпальтах, зникнення старих, звичних.

Тому на цьому етапі проблеми теорії жанрів набувають нового звучання і викликають науковий інтерес до їх розробки та дослідження. Новітніми поглядами відзначаються творчі пошуки Г. Вартанова [1], В. Шкляра [1], В. Учонової [9], Л. Кройчика [3], О. Тертичного [7], В. Третьякова [8], Б. Місонжнікова [5], А. Тепляшиної [6], Г. Мельник [4], О. Юркова [10] та інших. У працях цих учених, окрім детального аналізу ситуації, подані пропозиції нових засад для визначення й класифікації жанрів, базовані на їх взаємодіяльності, процесах уніфікації, універсалізації.

Проте це лише початок наукової дискусії, яка обов'язково знаходить своє відображення у викладанні теорії жанрів майбутнім теоретикам та практикам ЗМІ. Оскільки педагог має ознайомити з темою, що вивчається, у повному обсязі, його завдання дещо ускладнюється в умовах неоднозначного погляду на це явище. Тому мета цієї роботи — окреслити традиційні та новітні підходи

до викладання теорії жанрів, виявити спільні ознаки жанрології художньої літератури та журналістикознавства, які стають базисом для нових типологізацій.

Сучасна теорія робить вагомий акцент на те, що жанр фіксує зміни в духовному житті суспільства і сам трансформується водночас. Це дає основу побачити у жанрах та через жанр рух часу. Тому перш ніж розглянути особливості нових підходів, потрібно згадати про властивості поняття «жанр», його якісну основу.

Дослідник сучасних процесів у журналістиці Л. Кройчик вирізняє і пояснює характеристики жанру, що розкривають його природу й сутність. По-перше, жанр — категорія *історично конкретна*, вона розвивається у часі, змінюється у процесі свого існування. По-друге, жанр — особлива *форма організації життєвого матеріалу*, специфічна суміш структурно-композиційних ознак. При цьому це не випадкова сукупність характеристик, а система елементів форми. По-третє, жанр — категорія *типологічна*, якій властивий ряд стійких ознак, що повторюються. Спосіб відображення дійсності для кожного жанру свій і визначається передовсім пізнавальними цілями, які ставить автор. По-четверте, жанр — категорія *морфологічна*. Публіцистичний текст — це особлива форма буття твору. Обсяг матеріалу, що визначає структуру повідомлення, у замітці, інтерв'ю, репортажі, статті різний, наприклад, максимально стислий у замітці, розгорнутий у статті. Морфологія жанру — це: а) особливості структури повідомлення; б) місце факту у розповіді; в) образна система; г) специфіка розробки проблеми (конфлікту). По-п'яте, жанру притаманний *аксіологічний* аспект, він містить певну оцінку дійсності публіцистом: будь-який текст або стверджує щось, або заперечує. Частими є випадки, коли один і той самий факт у пресі відтворюється і сприймається по-різному. Факт за своєю природою є інваріантним (незмінним), то й відповідальність журналіста за достовірність його подачі і за об'єктивність оцінок незмінна. По-шосте, жанр — явище *творчо-будівниче*. Трагування фактів, ситуацій, проблем публіцистом створює текст як певну модель світу. Оскільки результат цього процесу у кожного автора свій, публіцистичний твір пропонує щораз нове уявлення про дійсність у вигляді її понятійно-образного зразка. Чим повніша та переконливіша ця модель, створена журналістом, тим активніше сприймається вона аудиторією. Естетично організована та закарбована картина дійсності закликає до співтворчості: публіцистичний твір виступає одним із засобів формування особистості. Чим різноманітніша комбінація образів та понять у тексті, тим активніше відбувається процес співтворчості, тим міцніший зворотний зв'язок у комунікативному ланцюжку аудиторія — автор [3, 135–138].

Отже, для жанру як важливої журналістської категорії властиві такі ознаки: 1) стійкість, усталеність; 2) історичність; 3) структурно-змістова організація; 4) спосіб освоєння дійсності; 5) оцінні елементи.

Класична вітчизняна схема класифікації жанрів побудована за певним критерієм — спосіб освоєння жанром життєвого матеріалу. Відповідно виділяються три складові: інформаційні, аналітичні та художньо-публіцистичні жанри. У сучасних дискусіях зустрічається декілька підходів до цієї системи. *Модерністський*, зокрема, заперечує необхідність збереження жанру у первісному вигляді і залишає право за кожним автором експериментувати, ламати звичні схеми, винаходити нові. Поширенішим є другий підхід, заснований на

традиціях діалектики, який пояснює протиріччя із самої сутності явищ і розглядає ці протиріччя як джерело руху і змін. Прихильники *консервативного* підходу заперечують можливість значних трансформацій жанру в сучасній журналістиці, а усі нововведення розглядаються як модифікації уже відомих форм [4; 31–32].

Щоб глибше зрозуміти сутність трансформаційних процесів, які провокують дискусію, розглянемо аспекти жанрології літературних творів. Це дуже важливий момент з огляду на те, що «осмислюючи новітні соціокультурні посилення жанрового синтезу, потрібно наголосити на специфічних рисах нової культурної ситуації. Газета, телепрограма чи програма радіопередач із властивою їм швидкістю, змішаністю тем, перетворенням унікального у те, що тиражується, стали адекватними соціальними способами фіксації досвіду» [2; 130]. Порівняння аспектів жанрології художньої літератури та журналістикознавства дозволить не лише виокремити спільне й відмінне, але й чітко зазначити фундаментальне, основне, на що спираються ці галузі науки.

Рівень, яким користуються мистецтвознавці для означення жанру, методологи називають «предметним». Естетика оперує цим поняттям в іншому вимірі — «метапредметному». Жанрова типологія базується або на матеріалах цього виду мистецтва, цієї художньої системи (це і є предметний рівень аналізу); або, спираючись на дослідження універсальних ознак, властивих усім мистецтвам, вивчає абстрактніші характеристики (метапредметний рівень аналізу) [10; 13]. Для сучасного журналістикознавства також прийнятні ці два виміри: зважаючи на вплив художньої літератури, реклами, зв'язків з громадськістю на функціонування жанрів у пресі, метапредметний рівень стає дедалі актуальнішим у дослідженнях.

Типологія творів на будь-якому рівні передбачає два основні етапи. Спочатку відбувається процес виокремлення, розпізнавання, віднаходження ознак текстів, які вивчаються. Потім ці властивості на основі певної моделі, системи, що визначає їх значення і взаємодію, накладаються. Другий етап типологізації — моделювання, пошук цілісності знайдених властивостей.

Нерозрізнення предметного та метапредметного рівнів типологізації — це не єдина методологічна складність наукового опису творів. Інша виявляється у своєрідному «супротиві матеріалу», у тому, що тексти по-різному «реагують» на вже усталені типологічні поняття. [2; 14–15]. У журналістській практиці бачимо такий «супротив» саме нежурналістського тексту, який приходить на газетні сторінки із суміжних галузей.

Традиційний *нормативний* аспект жанрової теорії є основою для фіксації типових ознак твору на рівні змісту, форми, функціонування та класифікації готових творів. Цей підхід дає змогу виокремити типи побудови, які визначаються як зразкові, у яких закладені критерії позитивної оцінки. Тут обов'язковими є певні вказівки щодо способів відбору матеріалів, відображення дійсності, формування змісту, конструювання, оцінки.

Проте слід зважати й на деякі властивості нормативного підходу. По-перше, приховано чи відкрито нормативна жанрова теорія розглядає власну художню систему як єдино можливу і точну, найбільш фундаментальну, сформовану назавжди. Питання про її генезис, позахудожні посилання взагалі не порушуються. По-друге, саме тому статусу позачасових зразків набувають ра-

ціоналізовані, аналітично вивірені жанрові моделі, які захищають митця від неправильного вибору, а саму систему — від сторонніх впливів [2; 28–29].

Традиційний нормативний поділ журналістських жанрів на три групи тривалий час вважався єдиним, і зараз поки що не має конкурентів. І хоч існували певні зауваження чи пропозиції, підвалини цієї схеми залишалися незмінними.

Комунікативний аспект розглядає роль традиційних форм втілення авторського задуму у здійсненні процесів художньої творчості та сприйняття мистецтва. Жанрова теорія порушує проблеми спадкоємності, вивчає значення спадщини для творця та аудиторії, що зафіксоване у системі жанрів певної епохи. Цей підхід характеризує жанр не як систему ознак твору, а як тип комунікації, тип художньої практики. Жанри, що є репрезентами досвіду культури, виступають засобами виявлення власного задуму, допомагають віднайти індивідуальну концепцію. Якщо першочергово у свідомості митця складається дещо загальний, нерозкладений абрис твору, то потреба в його уточненні змушує автора шукати форму, вибирати жанр. Важливим завданням для автора є визначення типу завершеного цілого. Жанрові норми також задають митцю культурно-комунікативну «канву». Зроблений ним вибір дає змогу створювати індивідуальні «візерунки», тобто виявити себе і бути зрозумілим світові [2; 31].

В усіх жанрах журналістики комунікативний аспект є чи не найголовнішим. Це визначається функціональним призначенням журналістики як особливої сфери суспільної діяльності, як медіатора між владою та населенням, між гілками влади, соціальними інститутами та ін. Будь-який жанр — це специфічний тип спілкування. Обираючи його, автор свідомо чи інтуїтивно встановлює, з ким і як він буде підтримувати контакт.

Тип спілкування може визначатись не лише рівнем знань та мірою індивідуалізації свідомості, але й іншими параметрами. Домінантою комунікації може бути споглядання фантастичного, ірреального, аналітика, спостереження, практика, ґрунт елементарних психофізіологічних реакцій чи рівень складних філософських роздумів. У працях американського критика Н. Фрая подається порівняння жанрів з точки зору домінування у комунікації прямого авторського бачення, дій персонажів чи безпосередніх потреб аудиторії. У результаті вчений доводить тезу про стійкість жанрів, їх значення як важливих комунікативних механізмів для відтворення культури у процесі художньої творчості та сприйняття [2; 33–34].

Згідно з теорією Н. Фрая, у замітці, звіті, статті, кореспонденції поєднуються авторське бачення з потребами аудиторії; в рецензії, огляді, огляді преси домінує пряме авторське бачення; а в репортажі, нарисі, памфлеті, інтерв'ю ще й додається дія персонажів. Журналістські жанри одночасно виступають не лише формою подачі відомостей, авторських роздумів, коментарів, але й попередньо задають тип спілкування, його монологічний чи діалогічний вид; емоційне наповнення, ступінь авторської присутності та читацької реакції.

Комунікативні аспекти, що розглядаються як проблема джерел, вихідних моделей спілкування, необхідних для створення і розуміння твору перехрещуються із психологічними закономірностями існування жанрів. Психологічні етапи роботи можна зобразити так: по-перше, вибір, селекція, жанрова ідентифікація; по-друге, спровокована на цій основі творча праця — жанрове відтворення. Етапи «жанрової ідентифікації» та «жанрового відтворення»

займають відповідне місце і в процесі художньої творчості і в процесі сприйняття. Спочатку відбувається «жанрова ідентифікація», тобто порівняння, встановлення тотожності між відомими моделями та твором, що вивчається. На цій основі приймається або виключається, вводиться або виводиться твір за межі мистецтва. Суть такої першої жанрової «примірки» в тому, щоб або зруйнувати художню комунікацію, або надати їй дієве посилення [2; 34–35].

Жанрові моделі можуть жити у свідомості як пізнавальний досвід, рефлексивно розчленований та структурований, а можуть і не бути оформленими так, існуючи у вигляді того, що психологи називають «інтрасуб'єктивним знанням», «автоматизованими схемами дій». Психологи свідчать, що правила поведінки, оформлені рефлексивно, та автоматизовані схеми дій дуже глибоко пов'язані між собою. Ті зразки, що існують у свідомості суб'єкта у різних формах, виявляються для сприйняття установочними, опорними, а тому виступають як «спогади про майбутнє», тобто включають суб'єкта у соціальне спілкування, допомагають здійснювати процес культурного відтворення та творчості, поєднують минулий досвід суб'єкта із дійсною художньою ситуацією. Цей етап можна визначити як жанрове відтворення, тобто творчу працю з тими чи іншими формами, що передбачають різну участь суб'єкта та результат [2; 35].

На жаль, сучасний читач усе частіше у щоденному спілкуванні користується поняттями «стаття», «матеріал», «текст», називаючи так усі твори на газетних чи журнальних сторінках. Така ситуація викликана і глобальними процесами уніфікації, універсалізації в інформаційному просторі, і помітними за останні роки потребами аудиторії до спрощення подачі матеріалу. Процеси жанрової ідентифікації та жанрового відтворення у свідомості читачів набули примітивізованішого вигляду: усі моделі вкладаються у рамки 4–5 основних жанрів — замітки, репортажу, інтерв'ю, статті.

Практика майстрів естетичного виховання свідчить, що існуючі жанрові зразки мають підтверджуватись людським досвідом хоч би частково. Тільки на цій основі здійснюється реальний естетичний розвиток як єдність навчання, виховання та формування навичок [2; 36]. Тому дуже важливо в сучасних умовах глобальних трансформацій, ототожнень, спрощень не перетворити теорію жанрів на галузь науки, що обслуговує якийсь один «жанр-суміш».

Як відповідь на нові реалії у світовому інформаційному просторі російський учений Л. Кройчик здійснив спробу класифікувати наявні у сучасній журналістській практиці жанри за критеріями оперативності, новинності, аналітичності та образності.

Дослідник зазначає, що публіцистичний текст обов'язково містить три важливі компоненти:

- 1) повідомлення про новини чи проблему, що виникла;
- 2) фрагментарне чи детальне осмислення ситуації;
- 3) прийоми емоціональної взаємодії на аудиторію (логіко-понятійний чи понятійно-образний рівень).

У зв'язку з цим тексти можна розбити на п'ять груп:

- 1) оперативно-новинні — замітка та усі її різновиди;
- 2) оперативно-дослідницькі — інтерв'ю, репортаж, звіт;
- 3) дослідницько-новинні — кореспонденція, коментар (колонка), рецензія;
- 4) дослідницькі — стаття, лист, огляд;

5) дослідницько-образні (художньо-публіцистичні) — нарис, есе, фейлетон, памфлет [3; 138–139].

З першого погляду така класифікація ніби задовольняє усі новітні вимоги та потреби часу. Проте подальший аналіз виявляє певні зауваження. Пропонуючи нові критерії, автор водночас пропонує основи, які дадуть змогу ідентифікувати будь-який текст на сторінках газет, визначивши лише, чи у ньому просто повідомляється про новий факт, проводиться аналіз чи додаються емоції. Таким чином, ми знову приходимо до традиційного поділу на інформаційні, аналітичні та художньо-публіцистичні жанри. Оперативно-новинні жанри — це інформаційні, оперативно-дослідницькі — інформаційні з аналітичним забарвленням, дослідницько-новинні та дослідницькі — аналітичні, які інколи можуть мати й публіцистичний відтінок. Головним є питання про те, що інколи жанри, які вчений відносить до однієї з п'яти груп, виходять за їх межі. Наприклад, чи можна назвати звіт оперативним дослідженням, чи це радше оперативний опис, що лише в деяких випадках порушує актуальні питання, наштовхує на роздуми (йдеться про тематичний чи проблемний звіти). Незважаючи на певні недоліки, така класифікація заслуговує на увагу та обговорення.

Наявність у сучасній практиці стійких типів завершених творів, тобто жанрів, ніхто із авторів, що фіксують тенденцію до вільного жанроутворення, не заперечує. Тут слід зважати на такі аспекти. По-перше, зняття суворих жанрових розмежувань, по-друге, відсутність стабільних формальних ознак того чи іншого жанру, по-третє, тяжіння жанрових норм в умовах сучасної художньої практики не до кількісно-формальних, а до концептуальних якісних, методологічних ознак. Сучасна практика жанроутворення сприяє вищому рівню абстрагування, який включає не тільки жорсткі структурні характеристики, але й соціологічні та культурологічні контексти. Нові процеси у художній практиці дають змогу виділити соціологічні та культурологічні аспекти в жанровій теорії, що зараз вивчаються [2; 38–39].

Отже, на сучасному етапі виокремлюється декілька підходів до класифікації жанрів. Класична схема, побудована за критерієм — спосіб освоєння жанром життєвого матеріалу, пропонує три групи: інформаційні, аналітичні та художньо-публіцистичні. Інший погляд на цю проблему спирається на те, що жанри масової комунікації визначаються значною кількістю і зовнішніх (соціальних, культурних, політичних), і внутрішніх (психологічних, комунікативних) чинників. У зв'язку зі своїм функціональним призначенням, роллю у житті суспільства, у жанрах журналістики вагомим, фундаментальним є саме комунікативний аспект. Автор повідомлення, обираючи форму втілення свого задуму, задає тип спілкування з переважанням у кожному конкретному випадку авторського бачення, потреб аудиторії або дії персонажів. Ця градація у майбутньому може стати основою для поділу жанрів, для нової типологізації. Окрім того, існує спроба створити нову класифікацію із п'яти груп, за критеріями новинності, оперативності, аналітичності та образності. Хоч вона може бути сприйнята лише як модифікація класичної системи, все ж заслуговує на подальше вивчення та обговорення.

Наукове обговорення стану та перспектив розвитку сучасної системи журналістських жанрів порушує питання про доцільність будь-яких змін до традиційної типологізації. Очевидною є значущість ідентифікування жанрів як відповідного показника змін у інформаційному просторі, принципи його функ-

ціонування, подача інформації, міра її аналітичності та образності. Потрібно гідно оцінити наслідки взаємкореляційних процесів у царині жанроутворення, передбачити нові зміни та систематизувати наявний матеріал.

1. *Вартанов Г. І., Шкляр В. І.* Основи теорії журналістики: Конспект лекцій / Редакція авторська. — К.: МІЛП, 1996. — 56 с.
2. *Бурлина Е. Я.* Культура и жанр: Методологические проблемы жанрообразования и жанрового синтеза. — Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1987. — 165 с.
3. *Кройчик Л. Е.* Система журналистских жанров // Основы творческой деятельности журналиста: Учебник для студ. вузов по спец. «Журналистика» / Ред.-сост. С. Г. Корконосенко. — СПб.: Знание, СПБИНВЭСЭП, 2000. — С. 124–167.
4. *Мельник Г. С.* Процесс жанрообразования в журналистике, литературе и PR: аналогии и различия // Жанры в журналистском творчестве: Материалы научно-практического семинара «Современная периодическая печать в контексте коммуникативных процессов» (19 марта 2003 года, Санкт-Петербург) / Отв. ред. Б. Я. Мисонжников. — СПб.: С.-Петербург. гос. ун-та, 2004. — С. 28–45.
5. *Мисонжников Б. Я.* Жанры журналистики: предмет и форма творческой рефлексии // Жанры в журналистском творчестве: Материалы научно-практического семинара «Современная периодическая печать в контексте коммуникативных процессов» (19 марта 2003 года, Санкт-Петербург) / Отв. ред. Б. Я. Мисонжников. — СПб.: С.-Петербург. гос. ун-та, 2004. — С. 3–15.
6. *Тепляшина А. Н.* К вопросу типологии жанров массовой прессы // Жанры в журналистском творчестве: Материалы научно-практического семинара «Современная периодическая печать в контексте коммуникативных процессов» (19 марта 2003 года, Санкт-Петербург) / Отв. ред. Б. Я. Мисонжников. — СПб.: С.-Петербург. гос. ун-та, 2004. — С. 16–28.
7. *Тертычный А. А.* Жанры периодической печати: Учебное пособие. — М.: Аспект Пресс, 2000. — 312 с.
8. *Третьяков В. Т.* Как стать знаменитым журналистом: Курс лекций по теории и практике современной русской журналистики / Предисл. С. А. Маркова. — М.: Ладомир, 2004. — 623 с.
9. *Ученова В. В.* Современные тенденции развития журналистских жанров // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 10. Журналистика. — 1976. — № 4. — С. 37–45.
10. *Юрков А. А.* Функциональная основа системы журналистских жанров // Жанры в журналистском творчестве: Материалы научно-практического семинара «Современная периодическая печать в контексте коммуникативных процессов» (19 марта 2003 года, Санкт-Петербург) / Отв. ред. Б. Я. Мисонжников. — СПб.: С.-Петербург. гос. ун-та, 2004. — С. 45–49.

METHODOLOGICAL ASPECT OF PRESS GENRES THEORY

Oksana Golik

Kyiv Taras Shevchenko National University,
Institute of Journalism
Melnykova str. 36/1, 04119 Kyiv, Ukraine
Tel. office: (044) 211-44-01
E-mail: yasa83@mail.ru

In the article traditional and modern approach to the genre theory, the criterions of genre classification are shown. The common genre theory indications of literature and journalism, which have become a basis for new typologies, are exposed.

Key words: genre, form, classification, journalism, criterion, normative aspect, communicative aspect.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ТЕОРИИ ЖАНРОВ ПЕРИОДИЧЕСКИХ СМИ

Оксана Голик

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
Институт журналистики
ул. Мельникова, 36/1, 04119 Киев, Украина
Тел. оф.: (044) 211-44-01
E-mail: yasa83@mail.ru

Обрисованы традиционные и новейшие подходы к теории жанров, критерии их классификации, обнаружены общие приметы жанрологии художественной литературы и журналистиковедения, которые становятся базисом новых типологизаций.

Ключевые слова: жанр, форма, классификация, журналистика, критерий, нормативный аспект, коммуникационный аспект.

Стаття надійшла до редколегії 16.10.2007

Прийнята до друку 14.04.2009